

Zkušenosti z implementace průřezového tématu Environmentální výchova do školního vzdělávacího programu v České republice

Rámcový vzdělávací program základního vzdělávání (RVP ZV) stanovil povinné zařazení průřezových témat do školních vzdělávacích programů (ŠVP), realizována mohou být těmito základními formami: integrací obsahu tematických okruhů do předmětů, zavedením samostatného předmětu, projektem nebo kombinací těchto forem. Disponibilní časová dotace uvedená v RVP ZV (v roce 2005 čítala na 1. stupni jen 9 hodin, na 2. stupni jen 18 hodin; od 1. září 2007 došlo k navýšení na 1. stupni na 14 hodin, na 2. stupni na 24 hodin) nabízí vyučovací hodiny k:

- „posílení“ časových dotací povinných předmětů mj. pro rozsáhlejší integraci průřezových témat do předmětů.
- zavedení nového samostatného předmětu zaměřeného na realizaci průřezového tématu, respektive více průřezových témat. Pokud je průřezové téma realizováno v samostatném předmětu, jsou jeho osnovy zpracovány stejně jako osnovy ostatních předmětů.

Průřezová témata:

Osobnostní a sociální výchova

Výchova demokratického občana

Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech

Multikulturní výchova

Environmentální výchova

Mediální výchova

Tematické okruhy průřezového tématu Environmentální výchova (EV):

Ekosystémy

Základní podmínky života

Lidské aktivity a problémy životního prostředí

Vztah člověka k prostředí

Každý tematický okruh obsahuje nabídku námětů k činnostem. Jejich výběr a způsob zpracování v osnovách ŠVP je v kompetenci školy. Nabízená témata jsou vítanou inspirací pro pedagogy, zejména pro ty, kteří mají s environmentální výchovou malé zkušenosti.

K rozvoji osobnosti žáka, tzv. klíčových kompetencí, tedy k formování žáka nejen v oblasti vědomostí, ale především v oblasti dovedností, postojů a hodnot, přispívají projekty. Také u projektu je vhodné ve ŠVP kromě názvu uvést, ke kterému průřezovému tématu se vztahuje, pro které ročníky je určen, s jakou časovou dotací je třeba počítat a z kterých předmětů bude čerpána. Projekty jsou příležitostí k logickému propojení obsahu všech výchovně vzdělávacích oblastí, průřezových témat, k propojení teorie s životem regionu školy a aktuálními proměnami společnosti. Pro tradiční českou školu a učitele je však projektová výuka obtížná, neboť většina pedagogů s ní má jen málo zkušeností. Stěžejí přijímají změnu role učitele – činnost žáků při řešení problémů není a nemůže být předem naplánovaná, žáci reagují na změny, v průběhu projektu situace přehodnocují, přičemž učitel je pouze v roli poradce, konzultanta.

Průřezová témata musejí být zařazena do vzdělávání na prvním i na druhém stupni. Žák má být do konce 9. třídy seznámen se všemi tematickými okruhy. Forma a rozsah realizace průřezových témat závisí na podmínkách jednotlivých škol, na ambicích pedagogů a jejich odborné způsobilosti.

Průřezová témata se obsahem i formou realizace dotýkají reálného života více než povinné předměty, logicky se stávají součástí mnoha činností, všech oblastí života školy.

Environmentální vzdělávání, výchova a osvěta (EVVO)

„Výchova, osvěta a vzdělávání se provádějí tak, aby vedly k myšlení a jednání, které je v souladu s principem trvale udržitelného rozvoje, k vědomí odpovědnosti za udržení kvality životního prostředí a jeho jednotlivých složek a k úctě k životu ve všech jeho formách.“
(Zákon č. 17/1992 Sb., o životním prostředí, ve znění pozdějších předpisů, § 16).

EVVO nelze realizovat pouze v teoretické rovině zprostředkovanými informacemi a názory, odtržené od reálného života, učením o přírodě, o životním prostředí, o výchově ke zdraví. K osvojování si dovedností, vytváření postojů a hodnot, k přijímání vzorů a norem chování dochází především při každodenních činnostech v interakci s okolím, se společností i přírodou. Proto je žádoucí, aby implementace průřezového tématu Environmentální výchova probíhala současně ve všech oblastech života školy. Rámcový vzdělávací program k tomu nabídl řadu příležitostí. Jak je škola dokázala nebo v budoucnosti dokáže využít pro EVVO závisí jen a jen na zaměstnancích školy, zejména pak na koordinátorovi EVVO, koordinátorovi tvorby ŠVP a vedení školy, na lidech, kteří rozhodují o postupech, jimiž je ŠVP připravován a uváděn do praxe.

ŠVP obsahuje následující kapitoly: charakteristiku školy, charakteristiku ŠVP, učební plány, učební osnovy, hodnocení žáků a evaluace školy.

Charakteristika školy řeší materiální a prostorové vybavení školy, kvalifikovanost pedagogického sboru, spolupráci školy s organizacemi, místními a regionálními institucemi, zapojení pedagogů a žáků do mezinárodních projektů; vytváří zázemí pro EVVO, podporuje místní Agendu 21 včetně uvádění principů občanské společnosti do života školy i regionu.

Charakteristika ŠVP je příležitostí mj. k zařazení environmentální výchovy mezi priority školy, k navržení motivačního názvu školního vzdělávacího programu a výchovně vzdělávacích cílů s environmentálním obsahem. Pedagogové zde konkretizují společnou diskuzí vygenerované metody a formy práce, které se po jejich zakotvení do ŠVP stávají závaznými pro všechny kolegy. Zařazení metod a forem vhodných pro činnostní a terénní výuku usnadňuje pozici kreativních a tvořivých učitelů. Legalizuje jejich výchovně vzdělávací postupy v očích konzervativních kolegů, na jejichž přístupech se s největší pravděpodobností přese všechno změní jen pramálo. Avšak i změny, které u nich nastanou nikoliv z vlastního přesvědčení, nýbrž pouze z nutnosti obstát v proměňujícím se školním prostředí, budou nejen pro EVVO pozitivním přínosem. Charakteristika ŠVP obsahuje další pro EVVO podstatné údaje – výčet, obsahové vymezení, časové zařazení a formu realizace jednotlivých průřezových témat; konkretizuje, jak bude škola rozvíjet mimořádný zájem či talent žáků, včetně zájmu přírodovědného a environmentálního.

Učební plán je tabulkovým výčtem povinných i volitelných předmětů s jejich časovými dotacemi. Při jeho přípravě se rozhoduje o tom, zda bude průřezovému tématu Environmentální výchova věnován samostatný předmět, v kterém ročníku a s jakou časovou dotací; zda budou povinné předměty posíleny disponibilními hodinami s cílem vytvořit prostor pro začlenění tematických okruhů průřezového tématu Environmentální výchova do jejich vzdělávacího obsahu.

Učební osnovy zahrnují název předmětu, obsahové vymezení – výběr očekávaných výstupů a učiva, zařazení tematických okruhů průřezového tématu EV do předmětů – s konkretizací námětů a činností. V této kapitole se mj. rozhoduje o tom, zda dojde ke spojení obsahu více

oborů do jediného předmětu, např. ke spojení Přírodopisu, Zeměpisu, Pěstitelství, případně i Výchovy ke zdraví do předmětu Člověk a příroda. Výhodou je větší časová dotace pro jediný předmět a z toho plynoucí možnost výuky ve dvouhodinových i vícehodinových blocích, což nahrává činnostnímu a projektovému vyučování i terénním aktivitám. Takto organizovaná výuka je náročnější pro vyučujícího pedagoga, zejména v případě, že pro některý z oborů není aprobován.

Hodnocení žáků a evaluace školy se může na první pohled jevit jako kapitola, která se průřezového tématu Environmentální výchova nedotýká. Zdání opravdu klame. Při činnostních a terénních aktivitách je obtížné hodnotit žáky známkami, tak jak je ve většině škol doposud běžné. Slovní hodnocení, hodnocení skupinové práce pedagogem, hodnocení žáků navzájem ve skupině, hodnocení sebe sama – to jsou v České republice i v druhém roce ověřování vlastních školních vzdělávacích programů často diskutované problémy, přetrvávající neznámé. Nastavená kritéria hodnocení velmi intenzivně ovlivňují osobnostní vývoj každého žáka, méně nadaného, průměrného i talentovaného; otevírají dveře činnostním aktivitám nebo naopak tvořivého učitele sešněrovávají k honbě za požadovaným počtem známek. Nezapomínejme, že známky jsou pro většinu rodičů jediným pro ně v praxi vyzkoušeným, navíc velmi snadno vyhodnotitelným měřítkem znalostí jejich dítěte. Proto i tuto kapitolu je třeba pečlivě propracovat, pravidla pro slovní hodnocení jasně stanovit, včas a opakovaně s nimi seznamovat žáky i rodiče. Předcházíme tak řadě nedorozumění i šíření polopравd. Evaluace a autoevaluace školy, dvě slova, která učitelé v České republice považovali v počátcích přípravy ŠVP, podobně jako řadu dalších nových odborných termínů, za „nadávku“! V českém jazyce tato slova znamenají hodnocení a sebehodnocení školy. Rámcový vzdělávací program předpokládá, že „škola“ zvládá strategické plánování, tzn., že zaměstnanci školy ve společné diskusi stanovují dlouhodobé cíle rozvoje důležitých oblastí života školy, poté je rozpracovávají do dílčích cílů a průběžně je vyhodnocují prostřednictvím měřitelných ukazatelů. Učitelé v České republice ke strategickému plánování při tvorbě ŠVP přistupovali s velkou nedůvěrou, s obavami, s pocitem marnosti. Strategický plán rozvoje školy vnímali jako závazek, za jehož neplnění budou káráni, jako zbytečné marnění času a papírování do šuplíku. Jen zvolna narůstá počet škol, jejichž pedagogické sbory přijaly dlouhodobé cíle jako společně stanovené mety, k nimž se svobodně volenými kroky, cestami a postupy přibližují, snaží se jich dosáhnout a naplnit je. V určitých časových periodách strategický plán ve spolupráci zaměstnanců školy, žáků, rodičů, zřizovatele a případně i veřejnosti vyhodnocují, mění, přizpůsobují aktuálním podmínkám a potřebám školy.

Školní vzdělávací program je programem rozvoje školy, proto jeho autorem nemůže být jednotlivec, ani úzká skupina pedagogů. Tvorba ŠVP je společným dialogem nejen pedagogů, do přípravy by měli být zapojeni také správní zaměstnanci školy, žáci a rodiče, například prostřednictvím dotazníků, diskuzí apod. Praxe mj. potvrdila, že optimální dobou pro přípravu kvalitního školního vzdělávacího programu jsou dva roky. Na osvětlu, objasnění a pochopení potřeby reformy, je třeba navázat společnou analýzou situace ve škole. Je vhodné ji zahájit skupinovou rozpravou pedagogů, tzv. oborovým dialogem, při němž si kolegové uvědomí, že mnohé požadavky RVP ZV již zvládají, že jsou „šikovní“; poté snáze přiznají, že si s některými změnami nevědí rady. Jako další krok se osvědčila tzv. SWOT analýza, vyhodnocující čtyři hlediska: „Co se škole daří?, Co se škole nedaří?, Jaké příležitosti doposud nevyužívá?, Co ji ohrožuje?“. Oborový dialog a následná SWOT analýza odkrývají mj. i pozici EVVO ve škole. Následuje etapa hledání a pojmenování dlouhodobých cílů, priorit rozvoje školy, které není vhodné omezovat nedostatkem financí, či jinými limitujícími faktory, vždyť v této fázi jde o jediné, stanovit si „kam jdeme“! Realnost dlouhodobých cílů, včetně cílů environmentální výchovy, bude vyhodnocována pravidelně v periodách stanovených v kapitole Evaluace a autoevaluace školy.

Nejčastěji se průřezové téma Environmentální výchova dařilo implementovat do školního vzdělávacího programu ve školách, kde environmentální výchova patří k tradicím školy, ve školách se zkušeným koordinátorem EVVO. Právě v nich se při společném hodnocení výchozí situace přípravy ŠVP potvrdila a tím i do budoucna posílila dobrá pozice EVVO ve škole. V takovém případě nic nebránilo tomu, aby se „EVVO“ stala součástí všech kapitol ŠVP. Nejběžnější formou realizace průřezového tématu EV je na většině českých škol integrace témat do výchovně vzdělávacího obsahu povinných předmětů, přesto tuto volbu nelze považovat za nejvhodnější, neboť 45minutové hodiny nenabízejí vhodné podmínky pro rozvíjení klíčových kompetencí žáků. Zkušenosti pedagogové, především koordinátoři EVVO, iniciovali zařazení samostatných předmětů s environmentálním obsahem do nabídky volitelných předmětů, někteří i zavedení nového povinného předmětu, jako například Globální výchova nebo Environmentální praktikum. Posílením časové dotace povinných předmětů disponibilními hodinami se mnohým podařilo získat prostor pro blokovou výuku a projekty, pro činnostní a terénní několik hodin trvající environmentální aktivity. Rozsáhlejší projekty jsou ve ŠVP popsány velmi stručně – název a charakteristika seznamuje vyučujícího pedagoga s výchovně vzdělávacím cílem, navržené postupy realizace neomezují tvořivost žáků ani pedagogů.

Přípravě školních vzdělávacích programů v České republice předcházela mnohá pochybení, zejména:

- nedostatečná, pozdní a nesystémová osvěta pedagogů – pedagogům je třeba včas vysvětlit, proč ke změnám dochází. Teprve pak jsou ochotni je přijmout a do reformy se více či méně ochotně zapojit.
- nesystémové vzdělávání ředitelů škol a koordinátorů tvorby ŠVP – semináře pro koordinátory ŠVP byly intenzivněji organizovány až v době přípravy ŠVP. Ředitelé škol byli s požadavky reformy seznamováni pouze na poradách ředitelů, tudíž pokud se současně nestali i koordinátory, pak paradoxně o reformě měli menší povědomí než koordinátor přípravy ŠVP. Proto se jen stěží mohli stát hybateli reformy a žádoucí oporou koordinátora.
- minimální osvěta rodičů a veřejnosti – což vede k šíření polopravd, ke vzniku nedorozumění mezi pedagogy a rodiči při zavádění netradičních metod a forem výuky do praxe a někde až k odvolání kreativních ředitelů škol. Výstižné je rčení: „Učitelé, dávejte velký pozor, aby váš školní vlak nepředjel položené koleje kurikulární reformy!“

V České republice platí od roku 2002 Metodický pokyn MŠMT, novelizovaný v říjnu 2008, k zajištění environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty (EVVO), kterým je ředitelům škol doporučováno pověřit pedagogického pracovníka koordinováním EVVO ve škole a přípravou Programu EVVO školy obsahujícího dlouhodobý program a roční akční plán EVVO. Metodický pokyn poskytuje názorný a konkrétní návod, jakým způsobem realizovat environmentální vzdělávání ve škole a jak tuto realizaci zakotvit v dokumentech školy. Ve školách, v nichž působí zkušený koordinátor EVVO, se tradice EVVO pozitivně projevila v analýzách i v následném zakomponování dlouhodobých cílů EVVO do jednotlivých kapitol ŠVP (Charakteristika školy, Charakteristika ŠVP, Učební plán, Učební osnovy aj.). Pokud se v první etapě přípravy nepodařilo EVVO do ŠVP kvalitně zakotvit, pak se Program EVVO školy může stát jeho přílohou a dlouhodobé cíle EVVO lze při dalších úpravách ŠVP zvolna implementovat do dokumentu i života školy.

EVVO v základních školách České republiky v posledních letech získává na vážnosti. Přispělo k tomu mj. povinné průřezové téma Environmentální výchova (RVP ZV), Metodický pokyn MŠMT i Standardy dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků v EVVO vydané MŠMT ČR pod čj.: 10 197/2005-22 dne 30. září 2005 ve smyslu Vyhlášky MŠMT č. 317/2005 Sb., o dalším vzdělávání pedagogických pracovníků, akreditační komisi a kariérním

systemu pedagogických pracovníků. Jen brněnská Lipka – školské zařízení pro environmentální vzdělávání proškolila v letech 2006 až 2008 v rámci dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků více než 80 koordinátorů EVVO. Zájem pedagogů základních i středních škol o toto specializační studium k výkonu specializovaných činností koordinátor EVVO nadále trvá.

K pozvolným změnám ve prospěch EVVO dochází také na pedagogických fakultách. Například ve spolupráci Lipky a PdF Masarykovy univerzity Brno probíhá již druhým rokem Environmentální praxe – individuální praxe studentů pedagogické fakulty v základních školách, pod vedením kvalifikovaných koordinátorů EVVO.

Implementaci průřezového tématu EVVO do ŠVP i praxe by usnadnilo například:

- kvalitní personální zázemí ve školách – dostatek asistentů činnostních aktivit, projektů; pro praxi dobře připravení absolventi pedagogických fakult. Možné řešení: individuální praxe více studentů pedagogických fakult v základních školách u koordinátorů EVVO.
- grantová schémata finančně podporující tvorbu pilotních metodických materiálů a pořizování vhodných pomůcek např. pro terénní pozorování a výzkum. Možné řešení: pokračovat v dotačních titulech MŠMT ČR na podporu EVVO ve školách – obdoba dotací poskytnutých školám v roce 2008.
- motivující kariérní systém. Možné řešení: podpora flexibilních pedagogů finančním ohodnocením.
- využívání školních regionálních učebnic k EVVO. Možné řešení: pokračovat v organizování semináře „Tvorba regionálních učebnic“.

Školní rok 2008 – 2009 je v České republice druhým rokem ověřování vlastního školního vzdělávacího programu, proces běží v 1. a 2. třídě, v 6. a 7. třídě. Teprve praxe odhaluje kvalitu dokumentu. U mnohých škol stačilo po prvním roce provést jen drobné úpravy výchovně vzdělávacího obsahu. Řada škol však ŠVP mění od základu; pedagogové pochopili, že přípravu podcenili nebo z různých důvodů nezvládli. A co se průřezových témat týká? „Jen málokdo si s nimi v době příprav ŠVP věděl rady! Zvolna jim začínáme rozumět, máme představu, jak na ně! Zkušenosti však hledáme bolestně, většinou metodou pokusu a omylu, o to více vítáme a oceňujeme setkání pedagogů z praxe, neboť tato jsou největší studnicí inspirace a povzbuzení.“ Průřezové téma Environmentální výchova považují někteří absolventi specializačního studia k výkonu specializovaných činností koordinátor EVVO za „střechu“ všech průřezových témat, protože environmentální aktivity jsou propojeny s osobnostní a sociální výchovou, výchovou demokratického občana, výchovou k myšlení v evropských a globálních souvislostech, multikulturní výchovou i mediální výchovou, tedy se všemi průřezovými tématy.

Postupy uplatňované při tvorbě a realizaci školního vzdělávacího programu vypovídají o tom, jak pedagogové školy zvládají klíčové kompetence, k jejichž osvojení mají vést žáky a studenty. Dva roky je příliš krátká doba, na proměnu školy. Musíme být trpěliví! Vždyť nejen žáci, ale i my pedagogové se stále máme čemu učit!

RNDr. Dáša Zouharová

Lipka – školské zařízení pro environmentální vzdělávání, koordinátorka DVPP
Základní škola a mateřská škola Podomí, koordinátorka ŠVP, koordinátorka EVVO

Poznámka: Pedagogové v České republice využívají Metodický portál www.rvp.cz